

[0306]

EPENUDDRAT

Yn de earebondel foar Prof. Ernst Löfstedt ⁴⁾ oer "thi feknian eth" bringt Prof. Buma in stikje tekst to praet út it Fivelgoaër hânskrift. Dêr komt ek yn foar *epen vddrat*, dat Prof. Buma op twadderlei wize oerset: op side 258 is it in kou dy't iepene ûren hat en op side 263 wenn sie ein offenes Euter hat. Yn de literatuer wurdt âldfrysk *uder* stêfêst, útsein hjirboppe in kear, mei 'Euter' (= jaer) oerset. Boppedat wurdt in âldfrysk *jader* oanhelle, dat lykwols net oerlevere is. It liket my goed ta om alles ris krekt nei to gean.

Sjogge wy earst ris yn de lêste ynvintaris fan de âldfryske wurdskat, to witten it wurdboekje fan F. Holthausen, dan fine wy dêr it neikommende (ik nûmerje yn 5 punten):

1. † *jāder* n. 'Euter' en *jāder-tām* 'euterzahn'. Holthausen forwiist nei *ūder* n. 'Euter'. Hy slacht beide wurden dus lyk mei 'jaer' en ûnderskiedt *net* yn bitsjutting. It oanhelle *jāder* is by Holthausen in nij wurd, dat net by Von Richthofen foun wurdt neffens it teken †. By Von Richthofen is it dochs wol to finen, mar mei twivel ⁵⁾. Dy syn wurdboek op side 594 jowt *aidertam* (dus net *jader* of *jadertam*) en hy freget him ôf oft hjir net *jader* lêzen wurde kin, dat Holthausen

4) *It Beaken*, jg. XXV, nû. 4, 1963.

5) Th. Siebs, *Zur Geschichte der Englisch-Friesischen Sprache*, Halle a/S 1889, side 255, fortrout *ayder* foar *jader* by Von Richthofen ek al net op groun fan hwat er der yn 'e nijfryske tongslaggen fan foun hie.

dan prompt docht. Holthausen syn âldfrysk *jader* (dat sûnder mis foar 'jaer' = 'Euter' bistien hawwe moat, mar net oerlevere is) wurdt fan de wurdboeken en yn 'e literatuer algemien, mar sûnder * oernommen. Von Richthofen hie ien tekst ta syn foldwaen, wy ha nou trije en dan sjocht men daliks, dat de emendaesje fan *aider* ta *jader* net goed wêze kin. It giet yn dat plak yn it jongere Skeltarjocht oer 5 stiks fé:

Jus: fyf Inhemedede scettan *aider* tam ande vder tam

Unia: fif inhemedede scettan, *ader* tam and uder tam

Druk: fyf inheemde schettan *ayder* tam ende vder tam

Van Klaarbergen ¹⁾ set dan ek oer mei:

'fünf einheimische Tiere (von denen) *jedes* zahm und euterzahm (ist)'.

Neffens Van Klaarbergen dus 'mak' (yn it algemien) en 'mak oan it jaer'. Hjirmei binne *jader* en *jadertām* fan 'e baen en bliuwt allinne *ūdertām* oer.

2. *ūder-tām* as 'euterzahm' komt by Holthausen as trefwurd net foar, mar hy forwiist der by *tām* 'zahm' wol nei. Neffens de trije boppeneamde hânskriften hat it bistien en moat it oerset wurde n e t mei 'euterzahm' (lykas Van Klaarbergen docht op side 43 fan syn dissertaasje), mar mei: 'mak yn it melken', letterlik : 'ûr-mak, mak oan 'e ûren, mak yn 't melken' (Van Klaarbergen set op side 126 yn de wurdlist in fraechteken by de oersetting 'euterzahm'). Yn it Dútsk soe it tonei oerset wurde kinne as: 'zahm beim Melken, gesagt von einer Kuh, die sich willig melken lässt'.

3. *ūder* n. 'Euter'. Holthausen forwiist nei *iāder* en nei *epen-uddrad*. Holthausen kin *ūder* nommen ha fan: *ūdertām* (dat by him as trefwurd lykwols net foarkomt; wol wurdt der by *tām* 'zahm' nei forwiisd), fan *kū-ūder* (dat op side 61 foarkomt en dat oerset wurdt mei 'kuheuter' mei in forwizing nei Van Helten, PBB 14. 250) en mûglik fan *epenuddrat* (mei fokaalkoarting.) Dit *ūder* n. moat tonei oerset wurde n e t mei 'Euter', mar mei 'Zitze', nijfrysk 'ûr'.

4. *kū-ūder* n. 'Kuheuter', side 61 by Holthausen, giet tobek op ien fynplak, to witten H². Der binne 3 fryske teksten en 1 platdútske tekst fan dit gefal, to finen by Von Richthofen en yn de moderne, aparte útjeften. Allinne de H-tekst is foar ús fan belang, om't de oare teksten *ku-uder* misse ²⁾. It giet hjir om in gefal, dat in boer in faem foar it wurk nimt (mar dy faem dêr dochs net allinne ta brûkt):

to quern and to ku uderen ti alsa dena thianeste sa him gad were.

Von Richthofen fettet *uder* (njonken *auder* of *ouder* út *ahweder*) op as *jefta*, mar Van Helten emendearret oannimlik to *ku-uder enti* 'Kuheuter und zu', om't *uder* foar *ouder* in bytsje eigenskip hat en binammen om't *en* oars yn 'e loft komt to hingjen. Allinne: *ku-uder* moat net oerset wurde mei 'Kuheuter', mar mei 'Zitze einer Kuh' en *to quern and to ku uder* mei 'foar it meallen (letterlik de mole) en it melken (letterlik it ûr)'.

1) B.W. van Klaarbergen, *Das altwestfriesische Jüngere Schulzenrecht*, Drachten 1947.

2) De oare teksten ha foar dit stikje:

to syn thianste sa him gad were (Von Wicht, útjown mei *E*¹ fan Sipma);

to ku and querna. And to alsa dene thianeste sa him gad were (*E*¹);

toden koen ofte to der querne vnde to alsodane denst als em bequeme is ofte doen wil hebben (*PEJP* 15).

5. †*epen-uddrat* 'mit offnem Euter' (Holthausen, side 20). Von Richthofen hie dit wurd noch net en it komt mar op ien plak foar yn de Fivelinger tekst, dy't yn 1841 fan De Haan Hettema ¹⁾ foar it earst útjown is:

Da kv mey ma seknia (l. feknia, sj. it artikel fan Buma) *binna thrim ethmelum, sa se epenvddrat is.*

En hy set oer: 'De koe kan men ontkennen binnen drie etmalen, als zij openuierig is'. Yn syn *Idioticon* goed 30 jier letter hat De Haan Hettema ²⁾ in hwat frijere oersetting, dy't de kwesje 'jaer - ûr' foarbygiet, mar dy't de bitsjutting wol heel krekt oanjowt. Yn kolom 161 seit er earst noch wer ris: '*epenvddrat, impotentia lac retinendi*, open-ujerig (van eene koe)'. En dan: 'De koe kan men (bij koop) binnen drie etmalen weigeren, zoo zij hare melk laat lopen'. Dy't nei him komme falle meast werom op dat 'iepen jaer':

Van Helten, Gramm. § 150 γ: *epenuddrat* 'mit offnem euter', § 299 a. 3: *epenuddrat* '(von einer kuh) offene euter habend', § 21: *ûder* 'euter' mei forwizing nei PBB 14.250 (*ûder* = euter); Ldaofr., side 291: *epenūddrat* 'ein offenes, laufendes euter habend';

Holthausen. Wb. side 20: *epen-uddrad* 'mit offnem Euter';

Nauta, Oudfr. woordenlijst side 16: *epenuddrat* 'met open uiers';

Buma, Feestbondel Löfstedt side 262: 'wenn sie ein offenes Euter hat', mar op side 258: 'in kou dy't iepen ûren hat'. Dat lêste is by myn witten it iennichste plak, dêr't oer ûren praet wurdt ynsté fan oer it jaer ³⁾.

En nou de frage hwat *epenuddrat* krekt bitsjut yn it forbân, dêr't it foarkomt, en hoe't it oerset wurde moat. It giet yn de Fivelinger tekst om forburgen gebreken, dy't de keaper net sjen kinnen hat by de keap, mar dy't er fornimt as er it beest thús hat. Iepene ûren (yn de bitsjutting fan seare ûren) kin net in forburgen gebrek wêze: dat is dalik to sjen en dat is boppedat ek gau mei hwat fet of salve to genêzen. Der is in oar gebrek oan in melke kou, dat net to genêzen is en dat meastentiids by de keap ek net to sjen of to fornimmen is as de forkeaper der hwat om tocht hat. Dat mankemint hinget gear mei it melken. Der binne kij, dy't swier to melken binne, dy't de molke net maklik falle litte, sa't it hjit. De kou is taei yn 't melken, seit de boer dan. It tsjinoerstelde komt ek foar, nammentlik dat in kou de molke just o sa maklik falle lit, de kou is dan licht yn 't melken, is licht melk. En is in kou al to licht yn 't melken, dan lit er de molke al rinne ear't it oan it melken ta is en der op 't lêst hwat spanning op

1) J^r. M^r. M. de Haan Hettema, *Het Fivelingoër en Oldampster Landregt*, Dockum 1841.

2) Jhr. Mr. Montanus de Haan Hettema, *Idioticon Frisicum*, Friesch Latijnsch-Nederlandsch woordenboek, Leeuwarden 1874.

3) Sjoch oer it komôf en de dialektyske forsprieding fan 'jaer' en 'ûr':

K. Heeroma, *De Nederlandse benamingen van de Uier*. Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie X, 1936, side 113-184;

Deselde, *De Westfaalse expansie*, Taal en Tongval 5, 1953, side 20 e.f., Deselde, *Het Tessels uur*, Taal en Tongval 6, 1954, side 96-100;

Deselde, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden II* en *Toelichting bij kaart 11-20* (kaart 13 uier, side 45-55), Assen 1960;

C. B. van Haeringen, *Etymologische aantekeningen bij nederlandse woorden voor uier en speen*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie XI, 1937, side 325-330;

Ernst Löfstedt, *Beiträge zur nordseegermanischen und nordseegermanisch-nordischen Lexikographie*, Niederdeutsche Mitteilungen 19/21, 1963/65, side 303, 304.

it jaer komt. De molke dript en siperet der dan út, de stâl en ek de efterpoaten fan de kou binne wiet fan de molke. Sa'n kou is foar de boer en de melkerij ta weismiten keard en moat fuort. Sa'n ien kin men *epenuddrat* neame, en wol oan alle fjouwer ûren. Mar it komt ek foar, dat in kou hwat hja to uzes hjoed de dei neame in lek ûr of lekke ûren (meastal is it mar ien fan de fjouwer) hat. De kringspier, dy't it ûr ôfslút as der net oan molken wurdt, is yn sa'n gefal to slop, is forrutsen en wurket yn alle gefallen net goed mear: it fentyl is lek. De oarsaek is almeast in bitrape ûr, in ûr dus, dêr't de kou by 't oerein gean sels op stien hat (kij dy't dêr bleat foar lizze docht men tsjintwurdich in "jaernet" om). Sa'n lek ûr wurdt net wer better, de molke dript en slingeret der tsjin melkerstiid út lykas by in to licht melke kou en ek sa'n kou moat fuort. En ek sa'n kou kin men *epenuddrat* neame. Wy kinne nei safolle ieuwen fansels net mear útmeitsje oft *epenuddrat* slein hat op in kou mei 4 lekke ûren (to licht melk dus) of mei ien lek ûr (gefolch fan bitraepjen of sa). Mar dat docht der ek net safolle ta, hwant *epenuddrat* soe ek like goed slaen kinne op beide gefallen.

It is dúdlik, dat in boer dy't in kou mei in lek ûr of lekke ûren hat, sa'n ramplesant graech slite wol. Mar it is ek dúdlik, dat hjir de forlieding ta bidragerij by dogenieten great is. In fatsoenlike boer of keapman lit sa'n kou droech wurde, weidet him en forkeapet him letter as fette kou, òf hy forkeapet him dalik en seit it mankemint der by, mar bart dan fansels aerdich minder. Dy't minder earlik to wurk giet, seit neat en forswijt it mankemint, mar hy moat der tagelyk foar soargje, dat de kou krekt of net to lang lyn molken is, sadat der by de keap gjin spanning op it jaer stiet en de keaper neat yn 'e rekken hat. En hat de keaper de kou dan thús en rint it tsjin melkerstiid, dan dript of, as it slim is, rint de molke der út en hat de keaper dus fierstento folle foar de kou mei it forburgen mankemint bitelle. Hy hat ek hjoed de dei noch in aksje tsjin de forkeaper. Dêrom stiet der yn ús tekst ek by: *mith thrim ethum* (to swarren, net troch de keaper, mar troch de forkeaper, dy't dêrby swarre moast) *thet hit were vn vrfengen* (by *ur-fan*, hwerfan de bitsjutting net alhiel fêst stiet, mar dat sahwat as ûnbidutsen, net bidutsen, net forblond, net forswijd bitsjutte moat) *iefta vne forhelin* (ûnforhoalen, d.w.s. dúdlik to sjen).

De forkeaper (en net de keaper) moat derom de *feknian-eth* swarre, dat er de keaper *net* bidragen hat mei him in kou to forkeapjen, dy't in mankemint hie, dêr't by bitocht wurde moat:

- a. dat as der al in gebrek mei mank is, dat it net sa is, dat de forkeaper him dêr stil oer hâlde mocht; in eventueel gebrek hie de forkeaper neame moatten;
- b. dat as it gebrek foar eltsenien samar to sjen wie, de forkeaper der mei rekkenje mocht, dat de keaper it ek seach en der dus mei akkoart gong.

Mei oare wurden : a. by in *sichtber* gebrek wie (en is) de forkeaper net forplichte om it to neamen (en it leit yn 'e reden, dat de keaper der dan wol oer bigjinne sil en in folle legere priis jaen wol);

- b. by in *ûnsichtber*, forburgen gebrek moat de forkeaper it mankemint neame en mei er it yn gjin gefal weimoffelje.

Hwer't wy op út woene is dit: *epenuddrat* sil tonei yn it Dútsk oerset wurde moatte mei "mit tropfenden Zitzen", yn it Frysk "mei in lek ûr of to licht melk".

M. Oosterhout.